

Zbigniew Domżał
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku
Andrzej Wałkowski
Uniwersytet Łódzki

DZIAŁALNOŚĆ I POGLĄDY JAKUBA Z PARADYŻA

Słowa kluczowe: Jakub z Paradyża, cystersi, Mogiła
Key words: Jacob of Paradyz, Cistercians, Mogila

Wstęp

Postać Jakuba z Paradyża musi budzić zainteresowanie każdego, kto zajmuje się dziejami Kościoła w wieku XV, a szczególnie cystersów w Mogile. Wszak był to czwarty cysters, który zapisał się na uniwersytet krakowski. W 1432 roku był pierwszym zakonnikiem polskiej prowincji cystersów, który został promowany na doktora teologii w Krakowie. Opracował program soborowy naprawy Kościoła i dyskutował z husytami na Wawelu. Był związany z opactwem cysterskim w Mogile¹. Jakub i jego działalność oraz twórczość na tle dziejów jego klasztoru stanowią cenny przyczynek, dotyczący życia umysłowego pierwszej połowy XV stulecia.

Postacią Paradyżanina interesował się u schyłku XIX wieku ks. Jan Fijałek, który przedstawił jego życiorys² i okoliczności odejścia z klasztoru cystersów w Mogile³. Konstanty Michalski i Tadeusz Sinko badali także te okolicznościami i problem wstąpienia do kartuzów koło Erfurtu⁴. Stanisław Tomkowicz wspominał o Jakubie jako zakonniku w Mogile, uczonym i profe-

¹ Ks. Jan Fijałek, Mistrz Jakób z Paradyża, profesor teologii w Krakowie i cysters mogilski, później kartuz w Erfurcie, „Kwartalnik Historyczny”, t. 13, 1899, s. 423–424; Kazimierz Lepszy, *Jakub z Paradyża*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1964, s. 363.

² Ks. Jan Fijałek, op. cit., s. 423–424.

³ Idem, *Mistrz Jakób z Paradyża*, t. 2, Kraków 1900, s. 53, 57–59.

⁴ Konstanty Michalski, Tadeusz Sinko, *Przyczynki z kodeksu mogilskiego do dziejów oświaty w Polsce w XV wieku*, Kraków 1917, s. 9–10.

sorze teologii na uniwersytecie krakowskim⁵. Zdaniem Edwarda Chwalewika w klasztornej bibliotece mamy zachowane dwa tomy dzieł Paradyżanina⁶. Jakubem z Paradyża interesował się także Marian Pirożyński, który podkreślił jego uczestnictwo w ruchu soborowym, autorstwo traktatów naukowych i to, że był on przeciwnikiem hustyizmu⁷. Gruntowny biogram Jakuba opracował Kazimierz Lepszy uwzględniając datę urodzenia, jego chłopskie pochodzenie, studia w Krakowie i karierę uniwersytecką, udział w życiu Kościoła i propozycje dotyczące naprawy tej instytucji oraz okoliczności odejścia do kartuzów⁸. Podobnie Władysław Augustyn omówił życiorys, dorobek i poglądy Paradyżanina⁹. Obszernie działalność naukową i kierunki zainteresowań Jakuba z Paradyża oraz dzieła ze szczególnym uwzględnieniem *De contractibus* przedstawił Damian Augustyn Kuś¹⁰. Informacje, w jaki sposób Jakub rozumiał koncyliaryzm, praktycyzm i ideę ogólnej moralności oraz *devotio moderna* znajdziemy z pracy Juliusza Domańskiego¹¹. Samym koncyliaryzmem Paradyżanina interesował się Tadeusz Witczak¹². Obszerniej tę sprawę potraktował Stefan Swieżawski, który omówił główne kierunki krytyki Kościoła, zbieżność koncyliarystycznych poglądów Jakuba z postawą kartuzów oraz wpływ jego idei na stanowisko delegacji polskiej na soborze w Bazylei¹³. Karol Górski analizował jego podejście do mistyki¹⁴ z uwzględnieniem wpływów cysterskich¹⁵. Sumarycznie i skrótowo życiorys i dorobek Jakubowy omówił ks. Jerzy Misiurek¹⁶. Natomiast bardzo obszernie do działalności i poglądów Jakuba z Paradyża podszedł Stanisław A. Porębski, który przedstawił jego życiorys ze szczególnym uwzględnieniem okoliczności

⁵ Stanisław Tomkowicz, *Powiat krakowski*, Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej t. 2, 1906, s. 134.

⁶ Edward Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1, A-M, Warszawa-Kraków 1926, s. 464.

⁷ Marian Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce*, Lublin 1937, s. 58.

⁸ Kazimierz Lepszy, *Jakub z Paradyża*, s. 363.

⁹ Władysław Augustyn, *Jakub z Paradyża*, w: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 136-137.

¹⁰ Damian Augustyn Kuś, *Jakub z Paradyża – Tractatus de contractibus*, w: *Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia*, Warszawa 1974, t. 2, cz. 2, s. 73-77, 79-80.

¹¹ Juliusz Domański, *Filozofia i myśl społeczna XIII-XV wieku*, Warszawa 1978, s. 21-23 oraz 262-263.

¹² Tadeusz Witczak, *Literatura średniowiecza*, Warszawa 1990, s. 85.

¹³ Stefan Swieżawski, *Eklezjologia późnośredniowieczna na rozdrożu*, w: *Studia do dzieł Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 1, Kraków 1990, s. 42-43, 139 i 158 oraz 177.

¹⁴ Karol Górski, *Duchowość polska w XV wieku*, w: *Literatura i kultura późnego średniowiecza w Polsce*, red. Teresa Michałowska, Warszawa 1993, s. 172.

¹⁵ Idem, *Teologia mistyczna Jakuba z Paradyża*, „Roczniki Filozoficzne”, R. 27, 1979, s. 217-218 oraz 229.

¹⁶ Ks. Jerzy Misiurek, *Historia i teologia polskiej duchowości katolickiej*, t. 1, Lublin 1994, s. 38 (z przyp. 19).

opuszczenia klasztoru cystersów w Mogile. Omówił on także profile jego piśmiennictwa, postępowość poglądów i ich źródła w zakresie etyki, stosunek pradyżanina do *devotio moderna* i mistyki, a przede wszystkim Jakubowe rozumienie koncyliaryzmu, poglądy na życie mnichów, ekonomię. Stanisław A. Porębski stwierdził ponadto, że spuścizna pisarska Jakuba z Paradyża znajduje się w rękopisach, zaś drukiem wydano zaledwie 10% jego dorobku i nadal pozostaje otwarta kwestia solidnego opracowania jego poglądów¹⁷. Stanem zachowania spuścizny parażydanina interesował się także Artur Winiarczyk¹⁸. Iwo Kołodziejczyk omówił natomiast jego traktat *De profectu in vita spirituali*¹⁹. Jarosław Stoś zaznaczył, że Jakub, odchodząc z klasztoru cystersów w Mogile, pozostawił sporządzone tam przez siebie księgi, i że brał on udział w pracach nad odrodzeniem życia monastycznego w Polsce²⁰. Ten sam autor w innej, późniejszej publikacji przedstawił obszerny życiorys Jakuba z Paradyża i analizę jego poglądów²¹. Teresa Michałowska w dwóch swoich publikacjach poświęconych historii literatury średniowiecznej przedstawiła działalność Jakuba oraz jego dorobek i poglądy²². Krzysztof Ożóg zaznaczył, że w gronie wybitnych profesorów uczelni krakowskiej był Paradyżanin, wskazał na jego udział w dyskusji z husytami na Wawelu i przybliżył okoliczności powstania jego traktatu koncyliarystycznego²³. Ten sam autor obok udziału Jakuba z dyspacie z husytami naświetlił również jego wykształcenie²⁴. Jerzy Wyrozumski widział go w szeregach koncyliarystów uniwersytetu w Krakowie²⁵. Natomiast Krzysztof Broda podkreślił nie tylko udział Paradyżanina w rozwoju teorii o wyższości soboru nad papieżem, ale wspominał o jego chłopskim pochodzeniu²⁶. Zbigniew Domżał i Andrzej Wałkówski wyliczyli, że w Archiwum Cystersów Mogińskich znajduje się 13 pozy-

¹⁷ Stanisław A. Porębski, *Jakub z Paradyża – poglądy i teksty*, Warszawa 1994, s. 11, 13–26, 31–32, 34–36, 38–44, 50, 60–61 oraz 63–65, 68 i 79.

¹⁸ Artur Winiarczyk, *Jakub z Paradyża*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. Jerzy Duchniewski, Lublin 1997, s. 723.

¹⁹ Iwo Kołodziejczyk, *Duchowość cysterska*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, Poznań 1999, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, s. 129.

²⁰ Jarosław Stoś, *Mistrz Jakub z Pradyża i „devotio moderna”. Główne problemy refleksji filozoficzno-teologicznej Jakuba z Paradyża i ich związek z „devotio moderna”*, Warszawa 1997, s. 43.

²¹ Idem, *Jakub z Paradyża*, Kraków 2004, s. 11–18, 20–22, 35–36, 38, 40, 42, 44–46, 58–61.

²² Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1997, s. 321, 466–467, 746–747, 751, 761–764; eadem, *Literatura polskiego średniowiecza*, Warszawa 2011, s. 374–375.

²³ Krzysztof Ożóg, *Kościół krakowski w późnym średniowieczu*, w: *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 133 oraz 165–166.

²⁴ Idem, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków 2004, s. 37 i 60 oraz 305.

²⁵ Jerzy Wyrozumski, *Kraków połowy XV wieku*, w: idem, *Cracovia mediaevalis*, Kraków 2010, s. 427.

²⁶ Krzysztof Broda, *Studenci uniwersytetu krakowskiego w późnym średniowieczu*, Kraków 2010, s. 48 oraz 140.

cji autorstwa Jakuba z Paradyża, wskazali główne profile jego poglądów ze szczególnym uwzględnieniem dotyczących Kościoła, *devotio moderna* oraz praktycznej moralności, jak również podkreślili rozbieżności w literaturze dotyczące liczby jego dzieł²⁷.

Źródłem, jakie postanowiliśmy wykorzystać, jest kronika klasztoru cystersów w Mogile pióra brata Mikołaj z Krakowa, który opisując pontyfikat opata Dominika wspominał o Jakubie z Paradyża i o tym, że wysłano go z tamtejszego klasztoru na studia w Krakowie. Zaznaczył przy tym, że Jakub wspierał opata w jego rządach i sam otrzymał pomoc nie tylko podczas robienia doktoratu. Paradyżanin wstąpił do klasztoru w Mogile, a jako człowiek wysoko wykształcony napisał liczne traktaty i cenione dzieła. Niestety, zawiść (zapewne współbraci) spowodowała, że wzorem sławnych mężów odszedł z klasztoru cystersów w Mogile i zmienił zakon, wstępując do opactwa kartuzów w Erfurcie. Zdaniem Mikołaja z Krakowa, Jakub miał wewnętrznie żałować swojej decyzji i w obliczu zbliżającej się śmierci odradzał każdemu taką zamianę, zalecając pozostać przy swoim powołaniu i w wyznaczonym miejscu²⁸. Oparliśmy się na tym źródle, ponieważ pochodzi ono z klasztoru cystersów w Mogile i to z początku XVI wieku, czyli stosunkowo bliskiego okresu działalności Jakuba, a ponadto wykazuje się wiarygodnością oraz dobrą znajomością spraw klasztornych²⁹. Nie jest to wyłączna podstawa źródłowa dotycząca postaci Paradyżanina. Jednak ograniczenie się do kroniki Mikołaja z Krakowa wynika z następujących założeń. Jesteśmy dopiero na początku badań dziejów skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do pierwszych lat XVI stulecia. Tym samym nasze badania dotyczące piśmiennictwa Jakuba z Paradyża powstałego w Mogile są także w fazie wstępnej. Nie udało nam się ustalić w miarę pełnej listy dzieł Jakubowych z tego okresu, które znacząco wzbogaciłyby naszą podstawę źródłową. Co ważniejsze, Archiwum Cystersów Mogińskich w trakcie naszych kwerend zostało w sposób niespodziewany zamknięte na czas nieokreślony z powodu remontu³⁰. To główna przyczyna ograniczenia naszej podstawy źródłowej, która zmusiła nas do tymczasowego i (jak zdajemy sobie sprawę) niepełnego opublikowania wyników, mających jedynie wstępny charakter. W przyszłości zamierzamy rozszerzyć wachlarz wykorzystanych źródeł, jeśli naturalnie zostanie nam udostępnione Archiwum Cystersów Mogińskich³¹. Weryfikacja poprzez badania paleograficzne ustaleń dotyczących zachowanych rękopisów może wskazać nowe źródła.

²⁷ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, *Imię róży inaczej... Ze studiów nad skryptorium klasztoru cystersów w Mogile do początków XVI wieku*, Łódź 2015, s. 134–135 oraz 140–142.

²⁸ Mikołaj z Krakowa, *Chronicon monasterii Claratumbensis ordinis Cisterciensis auctore fratre Nicolao de Cracovia*, wyd. Wojciech Kętrzyński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 6, Kraków 1893, s. 457–458.

²⁹ O autorze kroniki, jego dziele, wiarygodności i dacie powstania źródła – patrz Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 35–62.

³⁰ Ibidem, s. 10.

³¹ Ibidem, s. 159–160.

Przechodzimy do celów opracowania. Na początek należałoby zarysować sytuację opactwa cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV wieku, czyli w czasie pobytu Jakuba z Paradyża. Trzeba przedstawić pozycję opactwa pod kątem politycznym i kościelnym, gospodarczym i kulturalnym. Chodzi o uzyskanie odpowiedzi, czy sytuacja klasztoru cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV stulecia mogła sprzyjać karierze Jakuba. Trzeba poznać te czynniki rozwojowe opactwa, które mogły ją ułatwić. Być może ewentualny wzrost znaczenia klasztoru cystersów w Mogile i udział w życiu kościelnym sprzyjały powierzaniu Paradyżaninowi ważnych zadań, których rozwiązanie przynosiło mu sławę. Warto zwrócić uwagę na ewentualne związki opactwa z uniwersytetem krakowskim, które mogły ułatwić Jakubowi studia i karierę naukową. Trzeba także zastanowić się, czy ówcześni opaci klasztoru w Mogile nie odegrali roli stymulującej w jego rozwoju. Ważne jest stwierdzenie, czy kariera Jakuba z Paradyża mogła być uwarunkowana pomocą jego rodziny, czy też przeciwnie – na jej pomoc nie mógł on liczyć. W tym przypadku główne znaczenie mogła mieć pomoc zakonu – należy zbadać, czy zawdzięczał on wszystko cystersom. Naturalnie trzeba omówić poszczególne etapy życia Jakuba i określić te, które miały szczególny wpływ na jego poglądy. Innymi słowy chodzi o to, które szczeble kariery kościelnej i jaki charakter działalności uformowały światopogląd Paradyżanina wyrażony w jego dziełach. Omawiając twórczość i poglądy Jakuba z Paradyża należy podjąć próbę oszacowania wielkości jego dorobku i wskazać związane z tym problemy. Omówienie poglądów Jakuba powinno nastąpić według określonych profili tematycznych wyrażonych w jego dziełach z uwzględnieniem źródła poglądów Paradyżanina. Charakterystyka treści jego myśli powinna nastąpić w powiązaniu z dziełami, w których zostały one zawarte.

Tym celem podporządkowaliśmy strukturę naszego artykułu. W pierwszym rozdziale omówiliśmy sytuację opactwa cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV wieku, a więc w czasie, kiedy przebywał tam Jakub. Stan klasztoru scharakteryzowaliśmy pod kątem politycznym, gospodarczym, organizacyjno-kościelnym i kulturalnym. Nie pominęliśmy także charakterystyki rządzących w tym czasie opatów. Rozdział drugi dotyczy biografii Jakuba i omawia warunki oraz etapy jego kariery. Trzeci rozdział poświęciliśmy jego twórczości z podziałem na ujęcie dorobku w zakresie kwantytatywnym i kwalifikatywnym, poglądy dotyczące naprawy Kościoła, *devotio moderna* oraz mistycyzmu jak również praktyczne wykorzystanie norm moralnych w umowach handlowych.

Zarys dziejów klasztoru cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV wieku

Dzieje średniowiecznego opactwa w Mogile można podzielić na następujące okresy. Pierwszy od 1222/25 do roku 1390 stanowi implantację. Dzieli się ona na „zagnieżdżenie” do 1349 i „stabilizację” trwającą do 1390

roku. Ta ostatnia określiła kierunek rozwoju klasztoru i jego udział w wielkiej polityce. Drugi okres od XV stulecia, to właśnie czasy szczególnego wzrostu jego znaczenia. Opactwo aktywnie uczestniczyło w soborach, w życiu zakonu. Było aktywne na polu edukacji i nauki. Wyrazem znaczenia klasztoru w Mogile było przyznanie opatom prawa do używania pontyfikaliów³².

W pierwszej połowie XV stulecia rola polityczna opactwa wzrosła m.in. dzięki przyjaźni z królem Władysławem Jagiełłą, który był częstym gościem w klasztorze. Opat Mikołaj II pomógł nawet temu władcy uwalniając jego wojska od nałożonej klątwy za spustoszenie dóbr ołomunieckiego biskupstwa. Wiele pomocy udzielił Jagielle inny opat – Jan Stechir. Jako znający dobrze języki obce bywał w poselstwach, biorąc udział m.in. w soborze w Konstancji. Zasługi te zostały docenione. Król Władysław nadał cystersom w Mogile patronat nad kościołem św. Anny w Krakowie i prawo do poboru soli w Wieliczce³³. Klasztor utrzymywał także dobre stosunki z królową Jadwigą Andegawenką, która swoje osiemnaste urodziny spędziła w sanktuarium i modliła się przed Ukrzyżowanym Zbawicielem³⁴. Opactwo cystersów w Mogile cieszyło się autorytetem wśród duchownych diecezji krakowskiej. Opatowi Pawłowi powierzono załatwienie sposobu dzielenia dochodów kanoników krakowskich. Dostojnicy duchowni przybywali do sanktuarium św. Krzyża w Mogile, np. biskup Zbigniew Oleśnicki chętnie przebywał w opactwie i wysoko cenił opata Pawła Psychbirnera. Biskup ten dbał o dobry status materialny klasztoru, a ponadto rozszerzył prawo do udzielania sakramentów w kościele św. Bartłomieja w Mogile o chrzest i małżeństwo. Po śmierci Zbigniewa Oleśnickiego wpisano go do klasztornej księgi zmarłych nie tylko jako dobrodzieja opactwa, ale i współbrata, za którego cystersi rocznie odprawiali trzy msze³⁵. Udział zakonników z Mogiły w życiu Kościoła polegał nie tylko na rozstrzyganiu sporów duchowieństwa czy udziale w soborach w Konstancji i Bazylei. Opat Paweł Psychbirner został wyznaczony na opiekuna praw klasztorów w Tyńcu i w Miechowie. Na

³² Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich w średniowieczu*, „Nasza Przeszość”, t. 100, 2003, s. 79–80.

³³ Ibidem, s. 103 oraz 106–108; Konstanty Hoszowski, *Obraz życia i zasług opatów mogiłskich*, Kraków 1867, s. 18–19; idem, *Poczet opatów mogiłskich*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w 1864 pięćuset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków 1867, s. 93; Jadwiga Krzyżaniakowa, *Władysław II Jagiełło wobec klasztorów cysterskich w Królestwie Polskim*, „Nasza Przeszość”, t. 83, 1994, s. 228.

³⁴ Korneliusz Jackiewicz, *Miłość bez miary. Historia cudownego krzyża w Bazylice ojców cystersów w Krakowie – Mogile*, Kraków 1986, s. 31–32.

³⁵ Ibidem, s. 35; Konstanty Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 20–21; idem, *Poczet opatów...*, 94–95; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 116; idem, *Przyjęcie cystersów mogiłskich do braterstwa w modłach przez bernardynów krakowskich w roku 1453*, w: *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, red. Wiesław F[ranciszek] Murawiec, Damian A. Muskus, Kalwaria Zebrzydowska – Kraków 2006, s. 115.

tym polu współpracował m.in. z Wojciechem Jastrzębcem i Zbigniewem Oleśnickim³⁶.

W pierwszej połowie XV wieku klasztor umocnił się po względem majątkowym. Co prawda od XIV stulecia spadło znaczenie nadań. Nastąpił jednak wzrost zakupów i wymiany dóbr, co przyniosło w początkach XV wieku wielki rozwój klasztorowego majątku. Nawet późniejszy spadek nabywania nowych dóbr nie osłabił klasztoru, ponieważ zdołał on zgromadzić potężne bogactwa. Np. w 1404 roku cystersi kupili od Hankona z Chełmu Kantorowice za 400 grzywien. Klasztor tworzył folwarki – np. w Czyżynach w 1433 roku, koło kamiennego mostu. Gospodarka folwarczna oznaczała produkcję towarową na szerszą skalę, a sprzyjały temu bliskość Krakowa i stopień zurbanizowania okolicy. Taka sytuacja miała też swoje wady w postaci kontrowersji wokół granic między pewnymi posiadłościami opactwa a terenami należącymi do miasta. Problem ten rozwiązała ugoda w 1428 roku³⁷. Cystersi z klasztoru w Mogile prowadzili aktywną gospodarkę wodną. Odławiali bobry na rzece Dłubni. Zbudowali kanał, który wprowadził jej wody na teren opactwa. Zasiłki one stawy rybne oraz napędzały młyn. Samych młynów opactwo posiadało aż trzydzieści³⁸. Klasztor cystersów w Mogile uczestniczył także w gospodarce solnej. W 1414 roku otrzymał od Władysława Jagiełły prawo do poboru rocznie czterech bałwanów soli. W 1431 roku król ten nadał zakonnikom 12 miar drobnoziarnistej soli rocznie z kopalni w Wieliczce. Droga z niej do Słomnik mająca przeprawę pod Mogiłą była nazywaną „prasolka”, co wskazuje na idące tamtędy transporty soli. Cystersi wykazywali się własną aktywnością na polu jej wydobycia w kopalni w Bochni. Nabyli tam w 1411 roku za dwie jatki jednego górnika, który przynosił im dochód aż 8 groszy

³⁶ Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogińskich...*, s. 107 oraz 110–113; Konstanty Hożowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 18–19; idem, *Poczet opatów...*, s. 93–94; Jadwiga Krzyżanikowa, *Władysław II Jagiełło wobec klasztorów...*, s. 228; Józef Szujski, *Wiadomość historyczna o Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana...*, Kraków 1867, s. 15; Hanna Kuna, *Z dziejów biblioteki OO. Cystersów w Mogile od jej założenia do początku XVIII wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 89, Bibliotekoznawstwo, t. 2, 1984, s. 48.

³⁷ Hipolit Sreduński, *Uposażenie klasztoru cystersów w Mogile*, w: *Monografia opactwa cystersów we wsi Mogile opracowana...*, Kraków 1867, s. 77–78; Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. 1, *Kraków do schyłku wieków średnich*, Kraków 1992, s. 399; Tomasz Kawka, Hugon Leszczyński, *Kacice – Mogiła*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, t. 1, *Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, Poznań 1999, s. 103; Andrzej Marek Wyrwa, *Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, Poznań 1999, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk i Krzysztof Kaczmarek, s. 44; Maciej Zdanek, *Folwarki cystersów małopolskich w średniowieczu*, „Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce”, t. 24, 2005, s. 274 oraz 277; Leszek Słupecki, *Wanda leży w naszej ziemi, co nie chciała Niemca? Problem czasu powstania i symbolicznego znaczenia Kopca Wandy w Mogile pod Krakowem*, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. Aneta Pieniądz-Skrzyczak i Jerzy Pysiak, Warszawa 2005, s. 90.

³⁸ Józef Dużyk, *Nowa Huta od średniowiecza do XIX wieku*, Kraków 1957, s. 25 oraz 27–28; Maciej Zdanek, op. cit., s. 272.

tygodniowo³⁹. Skoro już mowa o jatkach, to w 1417 cystersi zakupili jedną w Krakowie. Warto przy tym dodać, że nie był to jedyny przykład ich aktywności handlowej w tym mieście w pierwszej połowie XV wieku. W roku 1440 klasztor otrzymał bogaty kram, z którego dochody przeznaczono na leczenie chorych zakonników⁴⁰.

Na soborze w Konstancji, w 1415 roku opat klasztoru w Mogile uzyskał prawo do noszenia oznak władzy biskupiej. Wzrost siły państw oraz aktywizacja czynników narodowościowych skłaniała zakony, aby łączyć swoje klasztory w grupy odpowiadające mniej więcej jednemu krajowi. U cystersów widać ten proces już w pierwszej połowie XV wieku. Utworzyli oni w latach 1421–1422 polską prowincję zakonną, na której czele stanął działający w imieniu kapituły generalnej zakonu wizytator. Był nim opat klasztoru w Mogile. Pełnił on jednocześnie obowiązki nadzorującego reformę zakonną w podległych sobie klasztorach i kolektora podatku. Polska prowincja zakonna cystersów nie objęła klasztoru w Pelplinie. Wizytatorem i reformatorem cystersów polskich został z czasem opat klasztoru w Koprzywnicy Mikołaj Grot, który był wcześniej zakonnikiem w opactwie w Mogile⁴¹. Cystersi z Mogiły aktywnie współpracowali z innymi zakonami, szczególnie z kanonikami regularnymi. W 1426 roku zawarli z ich klaszturem na Kazimierzu konfraternię w modłach za zmarłych zakonników w obu opactwach. Był to związek trwały, który odnowiono w późniejszym czasie, a proces ten miał charakter rozwojowy⁴². Klasztor cystersów w Mogile aktywnie interesował się życiem parafialnym. W latach 1400–1430 dokonał inkorporacji parafii w Prandocinie, Woźnikach oraz podległego im kościoła w Wadowicach. Posiadanie parafii zapewniało dochody, a obowiązki duszpasterskie mogli sprawować – obok zakonników – wyznaczeni i opłacani przez nich wikariusze. Rozszerzono prawa do udzielania sakramentów w podległych parafiach. Ponadto od 1400 roku kościół w Mogile posiadał nadane przez papieża prawo do udzielania odpustu odwiedzającym go w Wielki Czwartek⁴³. Klasztorowi pod-

³⁹ Hipolit Sreduński, op. cit., s. 78; Konstanty Hoszowski, *Poczet opatów...*, s. 93; Jerzy Grzesiowski, Józef Piotrowicz, *Sól małopolska w nadaniach i przywilejach dla klasztorów (do pocz. XVI w.)*, „Studia i Materiały do dziejów żup solnych w Polsce”, t. 1, 1965, *Krakowskie żupy solne na tle 1000-lecia dziejów Polski*, s. 153–155; Bożena Wyrozumka, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 84.

⁴⁰ Hipolit Sreduński, op. cit., s. 78.

⁴¹ Jerzy Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV wieku*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury*, red. Jerzy Dowiat, Aleksander Gieysztor, Janusz Tazbir, Stanisław Trawkowski, Warszawa 1972, s. 189–190; Andrzej Marek Wyrwa, *Powstanie zakonu cystersów...*, s. 47; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 108 i 110–111 oraz 121.

⁴² Ibidem, s. 108; idem, *Przyjęcie cystersów mogiłskich...*, s. 114–115; Kazimierz Łatak, *Cystersi mogiłscy w nekrologu krakowskiego klasztoru kanoników regularnych laterańskich. Uwagi do dziejów konfraterni*, „Nasza Przeszłość”, t. 90, 1998, s. 461–462 oraz 464.

⁴³ Konstanty Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 22; idem, *Poczet opatów...*, s. 94; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 106 oraz 114; Maciej Zdanek, op. cit., s. 274; Jerzy Kłoczowski, *Z zagadnień funkcji społecznych cystersów w Polsce średniowiecznej*, w: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 115 i 120 oraz 123–126.

legały kościoły: św. Bartłomieja w Mogile, w Prandocinie i w Woźnikach, a ponadto Władysław Jagiełło nadał też jego opatowi prawo patronatu nad kościołem św. Anny w Krakowie⁴⁴.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną, to początkowo zakon cystersów nie cenił zbyt wysoko nauki. Kapituła generalna zakonu zalecała rozwój szkolnictwa, ale w klasztorach polskich i śląskich ze względu na ich odległość sytuacja nie mogła budzić zadowolenia. Trudnością na polu rozwoju szkolnictwa u cystersów był brak prowincjonalnej struktury zakonu, co oznaczało, że cystersi nie mieli szkół partykularnych i własnych kolegów uniwersyteckich. Istniały, co prawda, szkoły klasztorne, ale nie działały one według jednolitego programu nauczania, zapewniając jedynie ogólne i teologiczne wykształcenie. Nie wolno było cystersom studiować prawa. Tymczasem już od XIV wieku w polskich klasztorach cystersów była liczna grupa ludzi wykształconych za granicą. Jednocześnie kapituła generalna naciskała na rozwój szkół konwentualnych i kolegów uniwersyteckich. W tych warunkach szkoła klasztorna w Mogile osiągnęła dobry poziom – wykształciła m.in. Mikołaja Grota, przyszłego opata cystersów w Koprzywnicy. Kapituła generalna zakonu zaleciła, aby cystersi prowincji gnieźnieńskiej studiowali w Krakowie. Opactwo w Mogile miało opiekować się studiującymi zakonnikami i ich seminarium uniwersyteckim. Trzeba jednak pamiętać, że szkoły konwentualne i kolegia uniwersyteckie cystersów miały charakter zamknięty⁴⁵. Pierwszym cystersiem na uniwersytecie w Krakowie był brat Wilhelm, który zapisał się w 1404 roku, zaś od 1407/1408 był już mistrzem sztuk wyzwolonych. Szybko też cystersi stali się najliczniejszą grupą zakonną studiującą na uczelni krakowskiej, osiągali stopnie uniwersyteckie i aktywowali się w działalności naukowo-dydaktycznej uniwersytetu⁴⁶.

W pierwszej połowie XV wieku zbudowano nowy refektarz w południowej części budynku klauzury i prawdopodobnie tym czasie powstał wschodni oraz zachodni odcinek krużganku⁴⁷. Świadczy to o dobrej sytuacji materialnej klasztoru w pierwszej połowie XV wieku, skoro mógł on sobie pozwolić na takie inwestycje.

⁴⁴ Konstanty Hozzowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 18–20; idem, *Poczet opatów...*, s. 93–94.

⁴⁵ Ibidem, s. 94; idem, *Obraz życia i zasług...*, s. 20; Józef Szujski, op. cit., s. 15; Hugo Leszczyński, *Studia w klasztorach cysterskich XIII–XIX wieku*, w: *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. Jerzy Strzelczyk, Poznań 1987, s. 347; Konstanty Jażdżewski, *Problem średniowiecznej szkoły w klasztorze cystersów w Henrykowie*, w: ibidem, s. 361–362; Marian Kanior, „Ora et labora”. *Istota życia mniszego w zakonie cysterskim*, w: *Cystersi w Jędrzejowie. Rola klasztoru w społeczności lokalnej. Materiały z konferencji „Cystersi w życiu i kulturze społeczności lokalnej”*, Jędrzejów 5 IX 1998, red. Krzysztof Ślusarek, Jędrzejów 1999, s. 16; Krzysztof Kaczmarek, *Szkoły i studia w polskich klasztorach cysterskich*, w: *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, Poznań 1999, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, s. 172 oraz 178–179.

⁴⁶ Marta Kusznerewicz-Mikś, *Studia cystersów mogińskich na uniwersytecie krakowskim w XV wieku*, „Studia Historyczne”, R. 43, 2000, z. 4, s. 561–562 oraz 567.

⁴⁷ Ewa Łużyńska, *Architektura średniowiecznych klasztorów cysterskich filiacji lubiąskiej*, Wrocław 1995, s. 82.

Pomyślny rozwój opactwa od początku XV stulecia możliwy był dzięki wybitnym opatom. W 1403 roku na czele klasztoru cystersów w Mogile stanął Jan Stechir, którego można traktować jako twórcę siły i znaczenia opactwa w tym okresie. Opat Jan pochodził z Rusi, chociaż nie można wykluczyć, że z Sandomierza; był on prawdopodobnie krewnym Mikołaja Trąby, arcybiskupa gnieźnieńskiego. Jan Stechir był niezwykle aktywny w życiu polskiego Kościoła i na polu zakonnym – rozstrzygał spory między duchowieństwem a osobami świeckimi, był przełożonym domów cysterskich w Polsce, reformatorem cystersów w prowincji gnieźnieńskiej, zawarł konfraternię z kanonikami regularnymi na Kazimierzu. Opat ten był także aktywny na polu dyplomacji. Przebywał z misjami w Rzymie i na soborze w Konstancji, a dzięki znajomości języków obcych skutecznie wspierał zabiegi Władysława Jagiełły. Jan Stechir uzyskał prawo do noszenia insygniów pontyfikalnych. Od króla otrzymał zarząd nad tworzonym kolegium cysterskim oraz prawo patronatu nad kościołem św. Anny w Krakowie. Za wszystkie te sukcesy zapłacił jednak wysoką cenę – zadłużył klasztor i w czasie kłótni z ojcami nagle zmarł w 1426 roku⁴⁸. Jego następcą został Paweł Paychbirner, który uzyskał stanowisko konserwatora praw uniwersytetu krakowskiego. Ten opat był także aktywny w życiu Kościoła – brał udział w soborze w Bazylei, był obrońcą praw klasztoru tynieckiego i rozstrzygał spory o dochody między kanonikami krakowskimi. Opat Paweł zaznaczył też swoją obecność jako reformator i wizytator cystersów w Polsce i na Śląsku. Dbał przy tym o wysoki poziom dyscypliny zakonnej, ale popierał też działalność naukowo-dydaktyczną zakonników – a za jego czasów wzbogaciły się zbiory konwentualnej biblioteki. Mimo zadłużenia opactwa Paweł Paychbirner wzbogacił klasztor, co naszym zdaniem można rozumieć jako wyprowadzenie go z długów. Zmarł w 1436 roku⁴⁹. Następnym opatem, Mikołajem Edererem, pochodził ze znanej krakowskiej rodziny i studiował w Wiedniu, gdzie został imatrykulowany w 1421 roku. Potem kontynuował studia w Krakowie, a w 1428 roku został klasztornym skarbnikiem. Dzięki współpracy ze Zbigniewem Oleśnickim doprowadził do zmniejszenia obciążeń fiskalnych klasztoru. W roku 1437 opata Mikołaja mianowano egzekutorem Stolicy Apostolskiej. W dwa lata później zakupił on w Krakowie dom przy ul. Świńskiej razem ze słodownią i browarami. Zmarł w 1439 roku⁵⁰. Jego następcą, Dominik, pochodził z Krakowa i był

⁴⁸ Konstanty Horszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 18–19; idem, *Poczet opatów...*, s. 93; Jadwiga Krzyżaniakowa, op. cit., s. 228; Kazimierz Łatak, op. cit., s. 461; Jerzy Kłoczowski, *Prowincja polska cystersów...*, s. 189–191 (z przyp. 14 – s. 189); Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 107–109; idem, *Nomina abbatum Monasterii Clarae Tumbae aliae Mogiła – przyczynek do krytyki Liber Beneficiorum Jana Długosza*, „Studia Historyczne”, R. 47, 2004, z. 2, s. 151.

⁴⁹ Idem, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 110–111; Konstanty Horszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 20–21; tenże, *Poczet opatów...*, s. 93–94.

⁵⁰ Ibidem, s. 94; idem, *Obraz życia i zasług...*, s. 21–22; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 112 – 113; idem, *Nomina abbatum Monasterii Clarae Tumbae...*, s. 152; Zofia Kowalska, *Polnische Studenten in Wien in der Zeit des Königs Władysław Jagiełło (1386–1434)*,

cioteczny bratem opata Pawła Paychbirnera. Uzyskał on od Zbigniewa Oleśnickiego prawo do pełnego udzielania sakramentów chrztu i małżeństwa w kościele św. Bartłomieja w Mogile. Za czasów jego pontyfikatu brat Wilhelm dokonał pomiaru gruntów klasztornych i określił granice z sąsiadami. Za opata Dominika przypadł ostatni okres pobytu Jakuba z Paradyża w Mogile. Jednak jeszcze w 1441 roku Jakub był delegatem klasztoru na synodzie w Łęczycy⁵¹.

Przedstawiona sytuacja opactwa cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV wieku sprzyjała karierze Jakuba z Paradyża. Czynnikiem motywującym do rozwoju intelektualnego była bez wątpienia widoczna w tym czasie aktywizacja zakonu cystersów w na polu edukacji i nauki. Czynny udział klasztoru w Mogile w życiu krakowskiego uniwersytetu był na pewno bezpośrednim bodźcem do nauki i działalności naukowo-dydaktycznej Jakuba. Ułatwiało ją niezłe zaplecze biblioteczne konwentu. Nie bez znaczenia była stabilność ekonomiczna i zamożność opactwa, czego wyrazem były inwestycje m.in. w rozbudowę klasztoru. Zabezpieczone podstawy materialnego bytu były na tyle wysokim poziomie, że opactwo było skłonne poświęcić znaczące siły i środki na rozwój edukacji i nauki. Silna pozycja ekonomiczna klasztoru cystersów w Mogile miała swoje przełożenie na jego znaczenie polityczne. Cystersi z Mogiły mogli czynnie włączyć się do współpracy z panującymi, co oznaczało dla nich ważne koneksje i zaufanie władców. Te czynniki także mogły ułatwić karierę Jakuba z Paradyża. Powierzano mu różne zadania, które pozwalały wykazać się i zdobyć autorytet. Znaczenie polityczne klasztoru cystersów w Mogile w pierwszej połowie XV stulecia oznaczało także większą rolę opactwa w życiu kościelnym. To przekładało się na jego aktywność na synodach i soborach, na których można było wykorzystać wiedzę i erudycję Jakuba z Paradyża. Bez wątpienia pomogli mu wybitni opaci klasztoru cystersów w Mogile z pierwszej połowy XV wieku, którzy wykazywali nie tylko zrozumienie w stosunku do jego potrzeb edukacyjnych i naukowych. Ich aktywność w życiu politycznym i kościelnym powodowała, że potrzebowali oni wiedzy i dorobku Jakuba, a wykorzystując go przyczynili się do jego upowszechnienia i uznania w świecie. Przynależność do grona cystersów w Mogile stała się podstawą kariery Jakuba z Paradyża – opactwo otworzyło mu do niej drogę.

w: *Quellenstudien zur polnischen Geschichte aus österreichischen Sammlungen*, wyd. Walter Leitsch, Jan Pirożyński, Wien 1989, s. 28; Krzysztof Kaczmarek, *Kariery zakonne cysterskich graduatów uniwersyteckich w średniowiecznej Polsce*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Marek Derwich, Opole 1995, s. 88.

⁵¹ Konstanty Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 22–23; idem, *Poczet opatów...*, s. 94; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 113–114; idem, *Nomina abbatum Monasterii Clarae Tumbae...*, s. 152.

Życiorys Jakuba z Paradyża

Wcześniejsza historiografia określała go jako Jakuba Jutenborgius, czyli z *Jutenbork*, miasta w Saksonii, jednak ten pogląd nie znalazł potwierdzenia⁵². Pochodził on zapewne z rodziny saksońskich kolonistów, na co wskazuje jego rodowe nazwisko „Kunike” (*Coneke*), które często w tym czasie spotykano w Saksonii⁵³. Był zatem pochodzenia chłopskiego, o czym wspominał w mowie podczas swojej promocji doktorskiej 29 stycznia 1432 roku⁵⁴. Urodził się w Paradyżu (Gościkowie) między Świebodzinem a Międzyrzeczem⁵⁵. Data urodzin przypada na rok 1380 lub 1381 o czym świadczy przedśmiertna wypowiedź Jakuba, że dożył 84 lat⁵⁶.

Przed wstąpieniem do zakonu cystersów Jakub początkowo gospodarował przez około 20 lat na ojcowiznie. Ok. 1402 roku został przyjęty do grona mnichów w klasztorze cysterskim w Paradyżu i przebywał tam mniej więcej osiemnaście lat⁵⁷. Niewiele wiemy o tym okresie. Przed 1420 rokiem Jakub gościł w klasztorze cystersów w Zbrasławiu, potem opactwo spustoszyli husyci. Nie ma podstaw do twierdzenia, że Jakub z Paradyża studiował w Pradze i być może jego pobyt w Zbrasławiu miał charakter pielgrzymki, ale dzięki temu poznał on nurty reformistyczne i *devotio moderna*, których ośrodkiem był klasztor zbrasławski⁵⁸. W 1420 roku, jako czwarty cysters, zapisał się na uniwersytet krakowski⁵⁹.

Zapisując się w 1420 roku na studia w Krakowie Jakub z Paradyża miał już około 40 lat. Razem z nim na tej uczelni znalazło się dziesięciu innych cystersów. Jakub występował w tym czasie jeszcze jako zakonnik paradyski – tak został zapisany jako nowy student. Podjęcie przez niego nauki w Krakowie wśród pierwszych studiujących polskich mnichów cysterskich nastąpiło na skutek zalecenia papieża i generalnego opata zakonu, aby tam studiować⁶⁰. W początkowym okresie studiów jego nauczycielami akademickimi byli Jan z Lgoty i Benedykt Hesse oraz Wawrzyniec z Raciborza. Jednak największy wpływ wywarli na niego: Elias z Wąwolnicy, Andrzej z Kokorzy-

⁵² Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża, profesor...*, s. 423.

⁵³ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 12.

⁵⁴ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 18.

⁵⁵ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 11; Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

⁵⁶ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 11–12; Władysław Augustyn, op. cit., s. 136.

⁵⁷ Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374; Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 73; Kazimierz Lepczy, op. cit., s. 363; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 12.

⁵⁸ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 17; Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 73; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 13.

⁵⁹ Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża, profesor...*, s. 423.

⁶⁰ Ibidem; Kazimierz Lepczy, op. cit., s. 363; Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 17–18; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 14; Krzysztof Ożóg, *Uczeni w monarchii...*, s. 37; Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

na, Paweł z Worczyna i Franciszek z Brzegu. Do kolegów Jakuba zaliczali się Tomasz Strzemiński i Jan Dąbrówka. W trakcie studiów poznał on także Mikołaja Pszczółkę z Błonia. Te znajomości wpłynęły na przyszłe zainteresowania reformatorskie Jakuba⁶¹. W roku 1421 Jakub z Paradyża otrzymał stopień bakałarza, zaś w 1423 magistra „artium”. Potem, do roku 1431 studiował teologię. Podjął się także wykładów z Biblii i „Sentencji” Piotra Lombarda, wykorzystując komentarz Bonawentury. Sam napisał własny komentarz – niestety obecnie zaginiony. Już w tym czasie musiał być kimś wybitnym, ponieważ powierzono mu obowiązki kaznodziei uniwersyteckiego, a ponadto w 1431 roku brał udział w dyspucie na Wawelu z przybyłymi z Czech husytami. Studia teologiczne uwieńczył doktoratem dnia 29 stycznia 1432 roku, jako pierwszy cysters polskiej prowincji, o czym wspomniał w uroczystej mowie z tej okazji. Potem podjął się dalszych obowiązków wykładowcy teologii, jako profesor uniwersytetu krakowskiego⁶². Nie wiemy dokładnie, w którym roku Jakub z Paradyża znalazł się w gronie cystersów w Mogile; kronikarz klasztorny Mikołaj z Krakowa wiąże go z opatem Dominikiem⁶³. Podobnie twierdzą Konstanty Hoszowski⁶⁴ i Józef Szujski⁶⁵. Jest to co najmniej nieściśle i wydaje się, że Jakub był związany z klasztorem w Mogile już od czasu swoich studiów, a na pewno od momentu podjęcia pracy dydaktycznej na uczelni⁶⁶. Jeśli studiował w Krakowie, to naturalna wydaje się opieka, jaką roztoczył nad nim klasztor cystersów w pobliskiej Mogile. Najprędzej można wiązać Jakuba z Paradyża z opatem Pawłem, który mógł być w trakcie nauki jego mecenasem. Zapewne to z jego inicjatywy Jakub został uczelnianym kaznodzieją. Wspomniany opat Paweł stał się kimś w rodzaju jego ucznia wcielając w życie wskazówki Paradyżanina dotyczące działalności zakonu⁶⁷.

Aktywność Jakuba z Paradyża nie ograniczała się tylko do pracy naukowo-dydaktycznej na uniwersytecie – brał on czynny udział w życiu kościelnym. Włączył się w wymianę poglądów z husytami. Ponieważ dysputy z nimi organizowane przez Zygmunta Luksemburskiego nic nie dawały Władysław Jagiełło

⁶¹ Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 74; Krzysztof Ożóg, *Uczni w monarchii...*, s. 60; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 17; Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 466–467.

⁶² Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża, profesor...*, s. 423–424; Stanisław Tomkowicz, op. cit., s. 134; Krzysztof Ożóg, *Kościół krakowski...*, s. 133; Kazimierz Lepszy, op. cit., s. 363; Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 74–75; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 17–19; ks. Jerzy Misiurek, op. cit., s. 38 (z przyp. 19); Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

⁶³ Mikołaj z Krakowa, op. cit., s. 457–458;

⁶⁴ Konstanty Hoszowski, *Obraz życia i zasług...*, s. 23.

⁶⁵ Józef Szujski, op. cit., s. 15.

⁶⁶ Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

⁶⁷ Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 75; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 19; Jarosław Stoś, op. cit., s. 18.

postanowił sam zorganizować tego rodzaju spotkanie. W marcu 1431 roku przybyła do Krakowa delegacja husytów z Prokopem Wielkim i Piotrem Peinem. Celem dyskusji miało być porozumienie doktrynalne i zachęcenie husytów do udziału w soborze bazylejskim. Stronę polską reprezentowali profesowie krakowskiego uniwersytetu, ponieważ dobrze znali pisma husyckie: Mikołaj Kozłowski, Andrzej z Kokorzyna, Franciszek z Brzegu, Jan Elgot oraz Elias z Wąwolnicy. Brał w niej udział także Jakub z Pradyża i był to zapewne jego pierwszy poważny występ publiczny. Obrady prowadzono na Wawelu, ponieważ Zbigniew Oleśnicki nałożył interdykt na Kraków. Rozpoczęły się one 19 marca 1431 roku, trwały kilka dni i skupiły się wokół czterech artykułów praskich. Cieszyły się one zainteresowaniem, ponieważ byli na nich obecni król, książę Zygmunt Korybutowicz i liczni panowie⁶⁸. Jakub nie tylko polemizował z husytyzmem, ale włączył się w nurt przemian soborowych Kościoła. W diecezji krakowskiej rozwijał się koncyliaryzm, któremu sprzyjał Zbigniew Oleśnicki. W związku z tym zalecono uczonym z uniwersytetu – m.in. Jakubowi – opracować traktaty o wyższości soboru nad papieżem i to właśnie on opracował program posoborowych reform. Ostateczną wersję programu zredagował Tomasz Strzemiński i był to podstawowy dokument polskiej delegacji na sobór w Bazylei⁶⁹. Ponadto Jakub z Paradyża był delegatem klasztoru cystersów w Mogile na prowincjonalny synod w Łęczycy w roku 1441, o czym dowiadujemy się z wygłoszonej tam mowy opata Dominika, który wspomniał jego obecność⁷⁰. Jako zakonnik Jakub z zapałem włączył się w nurt odnowy opactwa cystersów w Mogile, a także i innych klasztorów, które opierały się o regułę św. Benedykta. Był on nawet w latach 1427–1433 wizytatorem tych opactw⁷¹.

Okoliczności opuszczenia klasztoru cystersów w Mogile przez Jakuba z Paradyża nie są do końca jasne. Tradycja klasztorna zapisana z kronice Mikołaja z Krakowa jest dość oszczędna w słowach. Mikołaj pisze, że współbracia traktowali Jakuba nieprzyjaźnie i zazdrościli mu. To spowodowało, że naśladując innych wybitnych ludzi odszedł on od cystersów i wstąpił do klasztoru kartuzów koło Erfurtu zmieniając zakonną profesję⁷². Kronikarz dodaje, że Jakub wewnętrznie żałował swojej decyzji i w obliczu zbliżającej się śmierci odradzał każdemu tego rodzaju zmianę, zalecając pozostanie przy swoim powołaniu⁷³. To ostatnie wydaje się wytworem literackiej fantazji

⁶⁸ Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, s. 764; Krzysztof Ożóg, *Kościół krakowski...*, s. 166; idem, *Uczeni w monarchii...*, s. 305.

⁶⁹ Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża, profesor...*, s. 424; Marian Pirożyński, *Zakony męskie...*, s. 58; Kazimierz Lepszy, op. cit., s. 363; Stefan Swieżawski, op. cit., s. 158; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 19; Krzysztof Ożóg, *Kościół krakowski...*, s. 165.

⁷⁰ Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 19; Marcin Starzyński, *Katalog opatów mogiłskich...*, s. 114; Teresa Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

⁷¹ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 18.

⁷² Mikołaj z Krakowa, op. cit., s. 458.

⁷³ Ibidem.

Mikołaja z Krakowa, a może nawet tradycji cystersów w Mogile, w celu wykazania, że Jakub tak naprawdę pozostał w duchu ich konfratrem. Jaka drogą cystersi z Mogiły uzyskaliby taką wiadomość? Trudno przypuszczać, że od kartuzów w Erfurcie, ponieważ jaki mieliby oni interes przyznawać się do tego, że Paradyżanin wewnątrznie nie mógł pokochać ich zakonu, chociaż sam do niego wstąpił. Nie byłaby to dla nich dobra reklama. Trzeba przy tym dodać, że istniało porozumienie między cystersami i kartuzami, związane z zakazem przechodzenia z jednego zakonu do drugiego, lecz kartuzi go nie przestrzegali⁷⁴. Tym samym, skoro nie byli oni tym polu lojalni wobec cystersów, to czy przyznaliby się, że jeden zakonnik cysterski, który przyczynił się do złamania wyżej wymienionej umowy, później tego żałował? Słowa Mikołaja z Krakowa o rzekomym żalu Jakuba z powodu opuszczenia cystersów uważamy za próbę „oswojenia” całej tej historii przez klasztor w Mogile i pomniejszenia jej moralnych skutków dla całego zakonu. W końcu wystąpienie z szeregów cystersów tak wybitnego człowieka jak Paradyżanin i wstąpienie do konkurencyjnego zgromadzenia szarzy mnisi musieli traktować jako stratę. Władze zakonu cystersów musiały zauważyć odejście tak znanego uczonego do kartuzów i można przypuszczać, że to z tego powodu w 1443 roku przypomniano zakaz tego rodzaju praktyk⁷⁵.

Przechodząc do grona mnichów kartuskich, zakonu o ostrzejszej i surowszej regule niż cystersi, Jakub z Paradyża miał już około 60 lat. Co kierowało nim, kiedy podejmował taką decyzję? Jakub był zwolennikiem reform wewnętrznych w klasztorach w celu podniesienia ich poziomu moralnego. Ich sytuację moralną Paradyżanin znał świetnie ze współpracy z opatami klasztoru cystersów w Mogile, z prób odnowy życia monastycznego w Polsce. Widać to w jego mowach po wizytacjach domów zakonnych i w traktatach dotyczących dyscypliny mnichów. Nie tylko gorliwie nawoływał do przestrzegania ścisłej obserwacji⁷⁶. Jakub zaproponował dość surowy program naprawy. Polegał on na tym, że państwo miało czasowo pozbawić klasztory niemoralnych mnichów dóbr i dochodów, a jeśli i to nie pomogłoby – użyć siły⁷⁷. Osiągnięcia Jakuba musiały wzbudzać wśród części współbraci zawiść. Natomiast nadmierna gorliwość, dotycząca ścisłego przestrzegania zasad reguły zakonnej, mogła być nawet przyczyną niechęci. Nie bez znaczenia był też schyłkowy okres pontyfikatu opata Dominika, którego popierał Paradyżanin. Dominik był zwolennikiem wysokiego poziomu dyscypliny w klasztorze. Niechęć konfratrów przesądziła o odejściu Jakuba od cystersów⁷⁸.

Czas odejścia Jakuba z Paradyża do kartuzów w Erfurcie nie jest dokładnie znany. W rękopisie cystersów z Mogiły znajduje się nota rubro *Hic fuit frater Jacobus de Suleyow professus dum exiuit de ordine Cartusiensium de*

⁷⁴ Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża*, s. 59.

⁷⁵ Por. ibidem.

⁷⁶ Ibidem, s. 57–58.

⁷⁷ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 60.

⁷⁸ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 20–21.

*Lapide Refugij i[d] e[st] sancti Iohannis bapitste sub anno 1513*⁷⁹. Data 1513 jest czasem powstania tej noty (cysters z Mogiły nie mógł przecież pomylić roku śmierci tak znanego konfratra). Jakub z Paradyża zmarł w 1464 roku. Wyżej wspomniana nota dotyczy sześciu lat jego życia, do których nie mamy innych źródeł⁸⁰. Wiemy, że kazanie na uniwersytecie we wrześniu 1441 roku było ostatnim publicznym występem Paradyżanina w Krakowie. Mógł jeszcze prawdopodobnie brać udział w synodzie piotrkowskim w kwietniu 1442 roku⁸¹. Nie wiemy jak długo trwał jego ewentualny pobyt w Sulejowie i kiedy znalazł się on u kartuzów w Schaubergu. Poza przytoczoną wyżej notą z kodeksu, nie mamy na temat tej sprawy innych źródeł. Sama zaś nota nie wskazuje na daty. W sposób udowodniony Jakub z Paradyża był w kartuzji Zbawiciela pod Erfurtem dopiero w roku 1447⁸². Jednocześnie wiemy o powtórzeniu zakazu przechodzenia cystersów do kartuzów z posiedzenia kapituły generalnej w 1443 roku – opatom, którzy do tego dopuszczają, zagrożono karami. Przyпуска się, że powodem było właśnie przejście Jakuba do zakonu kartuskiego. Centralne władze cystersów zauważyły ten fakt⁸³. Jeśli tak było, to czas ewentualnego pobytu Paradyżanina w Sulejowie trwał od 1442 do 1443 roku. W 1442, jak już wspomniano, mógł być na synodzie w Piotrkowie⁸⁴, a w czasie drogi powrotnej zatrzymał się w klasztorze cystersów sulejowskich. Tam mógł podjąć decyzję o przejściu do kartuzów i zrealizować ją 1443 roku (wtedy echa tej sprawy odbiły się na posiedzeniu kapituły generalnej)⁸⁵. Jakub z Paradyża mógł od tego czasu ewentualnie przebywać już u kartuzów w Schaubergu⁸⁶, lecz nie dłużej niż do 1447 roku, kiedy to już dowodnie był w kartuzji Zbawiciela pod Erfurtem⁸⁷.

Odchodząc z klasztoru cystersów w Mogile Jakub pozostawił tam sporządzone przez siebie dzieła. Jednak swój podręczny księgozbiór, wart razem rzeczami osobistymi 17 guldenów, zabrał ze sobą. Podróże uczonych z własnym księgozbiorem w tamtych czasach były normą⁸⁸, zwłaszcza jeśli na stałe opuszczali oni swoje poprzednie miejsca.

Jakub z Paradyża urodził się w chłopskiej rodzinie kolonistów z Gościkowa między Świebodzinem i Międzyrzeczem w 1380 lub w 1381 roku. W jego życiu wyróżniamy następujące okresy. Pierwszy, młodzieńczy od 1380/81 do około 1402 roku, kiedy to pomagał rodzicom na gospodarstwie. Drugi okres

⁷⁹ Archiwum Cystersów Mogiłskich w Krakowie, Rękopisy Biblioteczne, sygn. 629, fol. 120v (pag. 282) por. Konstanty Michalski, Tadeusz Sinko, op. cit., s. 9.

⁸⁰ Ibidem, s. 10.

⁸¹ Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża*, s. 53.

⁸² Konstanty Michalski, Tadeusz Sinko, op. cit., s. 9–10.

⁸³ Ks. Jan Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża*, s. 59.

⁸⁴ Ibidem, s. 53.

⁸⁵ Por. ibidem, s. 59.

⁸⁶ Por. Konstanty Michalski, Tadeusz Sinko, op. cit., s. 9.

⁸⁷ Por. ibidem, s. 10.

⁸⁸ Jarosław Stoś, *Mistrz Jakub z Pradyża i „devotio moderna”*. Główne..., s. 43; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 21–22.

– paradycki – rozpoczął się jego wstąpieniem do klasztoru cystersów w Paradyżu około 1402 i trwał do 1420 roku. Niewiele o nim wiadomo. W tym czasie mógł przebywać jakiś czas w klasztorze konfratrów zbrasławskich w Czechach. Tam zapewne poznał idee *devotio moderna*, które później propagował w swoich dziełach. Najważniejszy był okres trzeci, chyba najlepiej znany – pobyt w Mogile i w Krakowie od 1420 do 1441/42 roku. W tym czasie ukształtowały się poglądy Jakuba z Paradyża dzięki studiom i pracy dydaktyczno-naukowej na uniwersytecie krakowskim, a zwłaszcza dzięki kontaktom z uczelnianym środowiskiem naukowym. Wówczas to Jakub stał się gorącym zwolennikiem koncyliarizmu. Tam uformowały się także inne jego poglądy o charakterze teologiczno-moralnym. Swoje przemyślenia miał okazję wyrazić w pisanych w tym czasie traktatach. Nie znamy dokładnego czasu odejścia Jakuba z klasztoru cystersów w Mogile do kartuzów w Erfurcie, ale najpóźniej przebywał tam od 1447 roku. Okres erfurcki był kontynuacją pracy naukowej, zgodnej z poglądami ukształtowanymi w Krakowie i Mogile. Zakończył się on śmiercią Jakuba z Paradyża w 1464 roku. Jak widać, płodne twórczo okresy jego życia to pobyt w Mogile (1420–1441/42) i w Erfurcie (najpóźniej od 1447 do 1464 roku). Jakub był pierwszym cystersiem polskiej prowincji kościelnej, który uzyskał stopień naukowy doktora (1432 rok).

Poglądy Jakuba z Paradyża

Dorobek Jakuba z Paradyża w ujęciu kwantytatywnym i jakościowym

Literatura naukowa wykazuje rozbieżność co do liczby prac Jakuba z Paradyża⁸⁹. Według Damiana Augustyna Kusia znamy jego 24 traktaty moralne i 32 teologiczno-moralne⁹⁰. Zdaniem Władysława Augustyna Jakub opracował 80 większych dzieł⁹¹, podobnie twierdzi ks. Jan Misiurek⁹². Liczbę 140 dzieł przypisuje Paradyżaninowi Teresa Michałowska⁹³, a Artur Winiarczyk wylicza ich 148, w tym 80 większych, teologicznych traktatów⁹⁴. Stanisław A. Porębski wspominał o około 200 kazaniach⁹⁵. Jak dotąd wydano drukiem 15 traktatów, co stanowi mniej więcej 10% spuścizny; jej większość pozostaje nadal w rękopisach⁹⁶ i to powoduje zapewne wyżej wspomniane

⁸⁹ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 134.

⁹⁰ Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 79.

⁹¹ Władysław Augustyn, op. cit., s. 136.

⁹² Ks. Jerzy Misiurek, op. cit., s. 38 (z przyp. 19).

⁹³ Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, s. 761; eadem, *Literatura polskiego średniowiecza*, s. 374.

⁹⁴ Artur Winiarczyk, op. cit., s. 723.

⁹⁵ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 79.

⁹⁶ Ibidem, s. 11 oraz 79.

rozbieżności⁹⁷. Utrudnia to wskazanie, które z dzieł powstały podczas pobytu Jakuba w Krakowie i w Mogile, a które w Erfurcie⁹⁸. Edward Chwalewik twierdzi, że w bibliotece klasztornej są dwa tomy jego dzieł⁹⁹, ale w średnio-wiecznych kodeksach klasztoru cystersów w Mogile jest 13 pozycji autorstwa Jakuba, zebranych w trzech tomach¹⁰⁰.

Podział twórczości Jakuba z Paradyża na okres krakowski i erfurcki nie ma istotnego znaczenia, ponieważ w obu przypadkach poruszane przez niego problemy są podobne¹⁰¹. Klasyfikacja pozwala na wyróżnienie trzech podstawowych dziedzin jego zainteresowań. Pierwsza z nich dotyczy spraw związanych z reformami Kościoła, zarówno sposobu rządzenia tą instytucją, jak i podniesienia poziomu moralnego duchowieństwa. Druga natomiast odnosi się do spraw teologiczno-moralnych i mistycznych (w tym m.in. ascetyki i kontemplacji – *devotio moderna*). Trzecia wiąże się z praktycznym zastosowaniem zasad moralnych m.in. w zakresie ekonomii, praktyk religijnych i odpustów¹⁰².

Literatura naukowa nie jest w stanie podać jednoznacznej liczby dzieł Jakuba z Paradyża. Może to wynikać z tego, że – jak już wspomniano – tylko około 10% jego dorobku doczekało się wydania drukiem. Podawane wielkości wahają się od 56 do ponad 200 pozycji.

Propozycje reform Kościoła

Jakub z Paradyża widział możliwość uzdrowienia sytuacji w Kościele poprzez zmianę sposobu rządzenia tą instytucją. Był zwolennikiem koncyliaryzmu i uważał, że główny ciężar władzy powinien spoczywać na soborze. Źródłem koncyliarystycznych poglądów Jakuba można doszukiwać się w atmosferze panującej na uniwersytecie krakowskim, zapatrywaniach Henryka Lagensteina z Hesji i Stefana Palecza z Pragi. Nie bez znaczenia były przemyslenia przedstawicieli zakonu kartuskiego – Wincentego Aggsbacha i Dionizego Kartusza. Ponadto na postawę Paradyżanina wpłynęły postulaty Jana Gersona – zwanego „duszą soboru” w Konstancji. Jan uważał, że sobór jest drogą do przywrócenia jedności Kościoła i poprzez to zapewni jedynowładztwo papieża. Miał być on lekiem na schizmę zachodnią i środkiem stosowanym jedynie przejściowo. Taki umiarkowany koncyliaryzm nazywano „unio-nizmem”¹⁰³. Tymczasem koncyliaryzm Jakuba (jak dalej zobaczymy) był

⁹⁷ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 134.

⁹⁸ Ibidem, s. 134–135; Jarosław Stoś, op. cit., s. 18.

⁹⁹ Edward Chwalewik, op. cit., s. 464.

¹⁰⁰ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 140–142.

¹⁰¹ Por. Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 15

¹⁰² Ibidem, s. 15–16; Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 135.

¹⁰³ Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, s. 321; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 42; Stefan Swieżawski, op. cit., s. 177; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 23–24; Władysław Augustyn, op. cit., s. 136; Krzysztof Broda, op. cit., s. 48; Jerzy Wyrozumski, *Kraków połowy XV wieku*, s. 427; Juliusz Domański, op. cit., s. 21.

bardziej radykalny i został on wyrażony w traktacie *Determinatio de ecclesia* napisanym w Krakowie zimą 1440/41 roku. Po ostatecznej redakcji, dokonanej przez Tomasza Strzemińskiego, stanowił on oficjalne stanowisko delegacji polskiego Kościoła na sobór w Bazylei¹⁰⁴. Traktat ten składał się z 12 tez na podobieństwo 12 artykułów wyznania wiary¹⁰⁵. Teza pierwsza mówi, że drogą do jedności Kościoła i przełamania herezji jest sobór stojący nad papieżem, według drugiej władzę w nim należało powierzyć nie jednej osobie, a apostołom, których następcami są biskupi zebrani na soborze. Zgodnie z trzecią tezą sprawy wątpliwe trzeba przedkładać soborowi, ponieważ suma doświadczeń wielu osób zapewni nieomyślne orzeczenie. Czwarta teza mówi wprost, że sobór stoi ponad papieżem. Zgodnie z tezą piątą trzeba być posłusznym soborowi, ponieważ jego władza pochodzi bezpośrednio od Chrystusa. Szósta teza mówi, że nie można zgromadzić naraz wszystkich członków Kościoła i dlatego konieczna jest reprezentacja w postaci soboru. Teza siódma stanowi teologiczną podbudowę poglądu, że sobór to jedyna reprezentacja Kościoła. Zgodnie z ósmą tezą autorytet Kościoła stoi ponad każdym z jego członków, ponieważ działa on z upoważnienia Chrystusa. Dziewiąta teza mówi, że sobory w Konstancji i w Bazylei zwołano legalnie i dlatego reprezentują one Kościół. Teza dziesiąta zastrzega, iż nikt nie może przenieść ani rozwiązać legalnego soboru – nawet papież. Zgodnie z tezą jedenastą Kościołowi należy się podporządkować, ponieważ rządzi on w imieniu Chrystusa, a papież podlega jego jurysdykcji, sprawowanej przez sobór (nawiązanie do ósmej tezy). Ostatnia, dwunasta teza głosi, że wybrany na soborze papież – po wcześniejszym usunięciu antypapieży – musi być uznany przez ogół wiernych¹⁰⁶.

Jakub z Paradyża nie ograniczał swoich postulatów poprawy sytuacji w Kościele tylko do koncyliaryzmu. Dążył on do naprawy moralnej w zakonach¹⁰⁷. Wykorzystywał tutaj swoje doświadczenia w działaniach nad odrodzeniem życia zakonnego w Polsce, których efektem były mowy wizytacyjne w klasztorach i traktaty o dyscyplinie mnichów, takie jak: *Collationes in actu visitationis*, *Compendium de tribus substancialibus religiosorum* oraz *Questio super esu carniū*¹⁰⁸. Szczególnie potępiał symonię, pazerność na dobra materialne, handel odpustami i nepotyzm, ponieważ to właśnie one uderzały w misję ewangeliczną Kościoła. Był przeciwny wnoszeniu opłat podczas wstępowania do zakonu i gromadzeniu własności prywatnej przez mnichów w postaci tzw. dobrowolnych ofiar¹⁰⁹. Jakub zaproponował sposób na

¹⁰⁴ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 14 oraz 50 Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 76–77; Tadeusz Witczak, op. cit., s. 85.

¹⁰⁵ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 40; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 26.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 26–27, 31–32, 34–36 i 38–44.

¹⁰⁷ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 142.

¹⁰⁸ Jarosław Stoś, *Mistrz Jakub z Pradyża i „devotio moderna”*. Główne..., s. 43.

¹⁰⁹ Stefan Swieżawski, op. cit., s. 42–43; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 79; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 45.

uzdrowienie sytuacji moralnej w zakonach. Zgodnie z nim władza świecka, czyli państwo miało przejąć czasowo dobra zdemoralizowanych klasztorów. Byłaby to sekularyzacja dóbr czasowa i warunkowa, trwająca tylko do momentu poprawy sytuacji w domu zakonnym. Jakub był bowiem zwolennikiem niezależności Kościoła od władzy świeckiej. Jednocześnie, jeśli ta okresowa sekularyzacja dóbr i dochodów nie uzdrowiłaby sytuacji, Paradyżanin dopuszczał przymuszenie zakonników i zakonnic do przestrzegania zasad reguły¹¹⁰. Jakub opowiadał się za powszechnym obowiązkiem pracy duchownych, zaś dostojników Kościoła, którzy nadużywali władzy, zalecał pozbawiać uprawnień sędowniczych¹¹¹.

Poprawę sytuacji w Kościele Jakub z Paradyża upatrywał w oparciu głównego ciężaru władzy na soborze, nawet kosztem ograniczenia uprawnień papieskich. Takie stanowisko na podstawie jego traktatu *Determinatio de ecclesia* przyjęła delegacja polska na sobór w Bazylei.

Mistyka i *devotio moderna*

Drugi profil piśmiennictwa Jakuba z Paradyża dotyczył teologii moralnej i mistyki. Poprawie moralnej człowieka miała służyć pokuta, prowadząca do pokory i osobisty kontakt z Bogiem drogą modlitwy i medytacji¹¹². W literaturze naukowej funkcjonuje pogląd, że Jakub poświęcił się misticzynie dopiero podczas pobytu u kartuzów pod wpływem myślicieli tego zakonu – Wincentego Aggsabcha i Mikołaja Kempf¹¹³. Można jednak przyjąć, że na poglądy misticzne Paradyżanina wpłynął jego pobyt u cystersów w Zbrasławiu, pozostających pod wpływem *devotio moderna* i poglądy zawarte m.in. w pismach św. Bernarda z Clairvaux¹¹⁴. Jakub z Paradyża odnowę chrześcijaństwa widział właśnie w *devotio moderna*, która polegała na indywidualnej i samodzielnej formacji człowieka poprzez ascezę i misticzmy¹¹⁵. Drogą do ulepszenia człowieka było umartwianie się, które oczyszczało charakter z wad, wzmacniało natomiast walory poznawcze intelektu. Za Janem Gersonem Jakub zalecał jeszcze pokutę, jako „szczepionkę” przeciwko złu. To miało wytworzyć w człowieku pokorę, środek ochronny wobec wroga ludzkiej mądrości, jakim była pycha¹¹⁶. Według Paradyżanina sposobem walki z demoralizacją i słabością intelektualną była mistyka, rozumiana jako dążenie do doświadczonego kontaktu z Bogiem. Jakub był przeciwnikiem nadmiernego formali-

¹¹⁰ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 60–61; Stefan Swieżawski, op. cit., s. 139; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 44–45.

¹¹¹ Ibidem, s. 45.

¹¹² Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 142.

¹¹³ Karol Górski, *Duchowość polska w XV wieku*, s. 172.

¹¹⁴ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 65; Karol Górski, *Teologia misticzna Jakuba...*, s. 229; Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 61.

¹¹⁵ Ibidem, s. 38.

¹¹⁶ Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 64.

zmu scholastyki i uważał, że abstrakcyjne spekulacje teologiczne nie przybliżą człowieka do prawdy¹¹⁷.

Swoje poglądy zawarł on w traktacie *De profectu in vita spirituali*, w którym dowodził wyższości modlitwy nad lekturą Biblii. Proponował następujące etapy ulepszenia człowieka: pierwszy był uświadomieniem sobie spraw ostatecznych i łaski Bożej, drugi to uwielbienie Boga, trzeci jest rachunkiem własnego sumienia, czwarty polega na zachowaniu bojaźni Bożej, piąty to umartwienie, zaś szósty jest prośbą o postęp w dobru. Jakub z Paradyża widział trzy drogi prowadzące człowieka do Boga. Pierwszą stanowią oczyszczający żal za grzechy, spowiedź i pokuta. Druga jest oświeceniem, formującym uczucia tak, aby nie były one przeszkodą w mistyce. Trzecia jednoczy z Bogiem, upodabniając człowieka do Stwórcy. W omawianym dziele Jakub wskazał medytację jako sposób prowadzący do kontemplacji¹¹⁸.

Paradyżanin był zwolennikiem *devotio moderna* i mistycznego podejścia do poznania Boga. Preferował indywidualną pobożność, polegającą na osobistej modlitwie, ascezie i kontemplacji. Ich efektem miało być zjednoczenie człowieka z Bogiem drogą ubóstwienia i miłości. Cenił je nawet wyżej niż lekturę Biblii. Był sceptyczny co do roli poznawczej i umoralniającej nadmiernie sformalizowanych dociekań scholastyki.

Praktyczne zastosowanie norm moralnych

Trzeci profil piśmiennictwa Jakuba z Paradyża dotyczy praktycznego wykorzystania głoszonych przez niego norm etycznych i moralnych. Tutaj jego poglądy wpisywały się w tło polskiej piętnastowiecznej myśli religijnej, skierowanej w stronę praktycyzmu oraz ogólnej ideologii moralności społecznej. Tym poglądom szczególnie hołdowało naukowe środowisko krakowskie zainteresowane filozofią moralną, etyką i ich aspektami społeczno-gospodarczymi. Nie bez znaczenia były poglądy Tomasza z Akwinu i św. Bernarda z Clairvaux. Takie były źródła poglądów etycznych Jakuba z Paradyża. Jako teolog i moralista ilustrował swoje kazania licznymi przykładami¹¹⁹. Jego zdaniem, podstawą wszelkich umów musi być dobra wola obu stron. Jakub był jednym z pierwszych pisarzy polskiego średniowiecza, który tak szeroko ją rozważał. Dotyczyło to także umów ekonomicznych, które powinny być zawierane w oparciu o dobre intencje, a nie formalistykę prawną. Tym samym Paradyżanin wyszedł poza spekulacje średniowiecznej filozofii, pragnąc wychowywać przedstawicieli elity społecznej. Prawidłowo zawarty kontrakt nie może krzywdzić żadnej ze stron i musi wynikać z dobrych intencji, rozumianych za św. Bernardem jako prawda i życzliwość w wyborze działań¹²⁰.

¹¹⁷ Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 58–59.

¹¹⁸ Iwo Kołodziejczyk, op. cit., s. 129.

¹¹⁹ Zbigniew Domżał, Andrzej Wałkowski, op. cit., s. 142; Juliusz Domański, op. cit., s. 22; Teresa Michałowska, *Średniowiecze*, s. 746–747 oraz 751; Stanisław A. Porębski, op. cit., s. 13, 52.

¹²⁰ Ibidem, s. 14–15 oraz 68.

Poglądy etyczne Jakuba z Paradyża zostały wyrażone w traktacie *De contractibus*. Zajął się on pewną formą kredytu, nazywaną „wyderkaufem”. Polegało to na tym, że sprzedający majątek nie przestawał być jego użytkownikiem, za co płacił nabywającemu określony czynsz. Miał przy tym gwarancję prawa odkupu („wyderkaufu”), zwanego *reemptio*. Ustalano przy tym termin i cenę wykupu¹²¹. Jakub uważał, że zysk jest wtedy godziwy, jeśli nie powstaje z krzywdą drugiej strony i jest wolny od praktyk lichwiarskich¹²².

Jakub z Paradyża w swoich rozważaniach moralnych okazał się dobrym psychologiem. Zakreślił szeroko granice „naturalnej”, czyli biologicznej egzystencji ludzi, niezależne od ich woli, a przez to wyjęte spod ocen etycznych. Dopiero w ramach obszaru podlegającemu takiej ocenie Jakub tropił rygorystycznie fałszywe intencje. Były to nowatorskie idee. Wysoko oceniał pracę, jako sposób na zwalczanie próżniactwa, wyzysku i żebractwa¹²³.

Praktyczne wykorzystanie moralności i norm etycznych według Jakuba z Paradyża dotyczyło umów, regulujących stosunki ekonomiczne między ludźmi. Jakub odrzucał formalistykę prawną. Podstawą kontraktów miała być dobra wola obu stron i brak czyjekolwiek krzywdy. Takie poglądy wyraził w traktacie *De contractibus*. Spod ocen etycznych Paradyżanin wyłączył te obszary ludzkiej egzystencji, które w naturalny sposób były niezależne od ich woli. Jednak z rygoryzmem traktował tę sferę, która jako zależna od woli ludzi podlegała ocenom moralnym. Zwalczał fałsz, złą wolę, wyzysk, próżniactwo i żebractwo. Wysoko oceniał wartość pracy.

Podsumowanie

Jak dotąd nie udało się ustalić jednoznacznej liczby dzieł Jakuba z Paradyża. Literatura naukowa podaje różne wielkości – od 56 do ponad 200 pozycji. Takie rozbieżności zdają się wynikać z tego, że wydano tylko około 10% dorobku. Tematyka dzieł obejmuje zagadnienia dotyczące reformy Kościoła, teologii moralnej z mistyką (*devotio moderna*) oraz praktyczne zastosowanie norm etycznych.

Propozycje reform Kościoła opierały się o radykalny koncyliaryzm – Jakub zalecał skupienie całego ciężaru władzy na soborze. Poprawa sytuacji w zakonach miała nastąpić dzięki czasowej sekularyzacji dóbr i dochodów tych zgromadzeń, które złamały regułę zakonną. Paradyżanin preferował mistyczne podejście do poznania Boga poprzez osobistą modlitwę, ascezę i kontemplację. Był on zwolennikiem *devotio moderna*.

Praktyczne zastosowanie norm etycznych widział Jakub w przypadku umów handlowych. Uważał, że powinno się je zawierać w oparciu o dobrą wolę obu stron i bez niczyjej krzywdy. Wysoko oceniał wartość pracy, jako lekarstwa na wyzysk, próżniactwo i żebractwo.

¹²¹ Damian Augustyn Kuś, op. cit., s. 80.

¹²² Jarosław Stoś, *Jakub z Paradyża*, s. 46.

¹²³ Juliusz Domański, op. cit., s. 23 oraz 262–263.

Zakończenie

Pierwsza połowa XV wieku w opactwie cystersów w Mogile sprzyjała karierze Jakuba z Paradyża. Klasztor był stabilny pod względem materialnym i zamożny. Miał siły i środki, które można było poświęcić nauce i edukacji. Opactwo przy tym liczyło się w polityce panujących, co podnosiło jego autorytet w życiu kościelnym. Wybitni opaci, którzy w tym czasie zarządzili klasztorem, mieli zrozumienie dla działalności naukowej i dydaktycznej. Opactwo cystersów w Mogile brało czynny udział w życiu uniwersytetu krakowskiego. Posiadało ponadto dobrze wyposażoną bibliotekę. Wszystkie te czynniki ułatwiły Jakubowi karierę. Można zaryzykować twierdzenie, że fakt przynależności Paradyżanina do grona cystersów w Mogile ułatwił mu dalszy rozwój.

Pomoc cystersów była dla Jakuba tym cenniejsza, ponieważ nie mógł on liczyć na wsparcie rodziny pochodzenia chłopskiego i – jak sam podkreślał – to, co osiągnął, zawdzięczał zakonowi. Urodził się w 1380 lub 1381 roku i do 1402 pracował na ojcowiznie. W latach 1402–1420 przebywał w klasztorze cysterskim w Paradyżu, a następnie do 1441/42 w Mogile. Potem wstąpił do kartuzów i zmarł w Erfurcie w roku 1464. Szczególne znaczenie w życiu Jakuba z Paradyża miały lata spędzone w Mogile (1420–1441/42). Był to okres nie tylko studiów na uniwersytecie w Krakowie. W 1432 roku Paradyżanin, jako pierwszy cysters polskiej prowincji, doktoryzował się. Następnie podjął się pracy naukowo-dydaktycznej. Brał aktywny udział w życiu Kościoła, przygotowując program reform zarządzania tą instytucją i dyskutując z husytami. Współpracował z wybitnymi uczonymi swoich czasów. Pobyt w Mogile ukształtował ostatecznie poglądy Jakuba, które propagował w swoich dziełach.

SUMMARY

This article discusses the work and views of Jacob of Paradyz against the broad background of Mogilan Cistercians' history. Jacob was born in 1380 or 1381. In 1402, he joined the Cistercians in Paradyz. In 1420, he moved to Cracow where he embarked on his studies in 1432. Jacob was the first Cistercian from a Polish religious province to receive the title of doctor. Jacob was affiliated with the Cistercian monastery in Mogila from the beginning of his studies. He conducted research and lectured at the University of Cracow. He participated in a discussion with the Hussites in the Wawel castle.

Researchers have not yet been able to determine the exact number of Jacob's works which are estimated widely between 56 and more than 200. The fact that only around 10% of Jacob's writings were released poses an additional obstacle. Jacob dealt with a variety of issues, including ecclesiology, issues of theological and moral nature and the application of moral norms. In matters pertaining to the reform of the Church, he was of the opinion that the entire authority should be placed in the

hands of the council. In problems of theological and moral nature (Jacob was an advocate of *devotio moderna*), he was a proponent of personal prayer, ascetism and contemplation. Jacob was sceptical towards Bible reading and formalized scholastic inquiries. He emphasized the observance of moral norms in business contracts which should be concluded based on good will and without the intent to harm either party, rather than legal precisianism.

The achievements of Jacob of Paradyz evoked envy and hostility from the Cistercians, which motivated him to leave the order and transfer to the Carthusians. Jacob died in a Carthusian monastery in Erfurt in 1464.